

УДК: 94:323.1

ВЕРСАЛЬСЬКИЙ ПОРЯДОК: СТОЛІТНЯ ТІНЬ ГЕТЕРОГЕННОСТІ

Теміров Юрій

Гетерогенність – одна з базових ознак Версальської системи міжнародних відносин, яка відрізняє її від відносно гомогенних систем вестфальського типу. Гетерогенність суспільної природи суб'єктів мала наслідком відмінність моделей зовнішньої політики, а та, зі свого боку, обумовила гетерогенність принципів і норм, а зрештою – структури системи. Загалом тодішня міжнародна політика була представлена чотирма моделями в рамках двох традицій: ліберально-демократичною та тоталітарно-націоналістичною реалполітикою, ліберально-демократичною та тоталітарно-комуністичною ідеалістичною політикою. Гетерогенність виступила ключовим фактором дестабілізації, кризи та руйнування Версальської системи. Гетерогенність перетворилася на вирішальний фактор постбіполярних міжнародних відносин, кількість вимірів гетерогенності суттєво зростає.

Ключові слова: гетерогенність, гомогенність, історична соціологія, реалполітика, ідеалістична політика, ліберальний світовий порядок.

«Клемансо уважно спостерігав за його [Вільсона] рухами, подібно до того, як старий сторожовий пес поглядає на чужу небажану собаку, яка прибула на фермерське подвір'я і чиї наміри є більш ніж сумнівними» [5, 222–223]. Так Девід Ллойд Джордж описує реакцію французького прем'єра на першу публічну появу американського президента на Паризькій мирній конференції. Як довели подальші події, подібна реакція була лише особистісним виміром складного, комплексного антагонізму двосторонніх відносин. Джерело антагонізму – принципова відмінність моделей зовнішньої політики, концептуального бачення природи міжнародних відносин. Жорж Клемансо, як і британський прем'єр Д. Ллойд Джордж, представляв традиційну європейську реалполітику, тоді як Вудро Вільсон «дебютував» у Парижі з американським ідеалізмом. Становлення, розвиток і розпад нової системи міжнародних відносин, яка отримає назву Версальська, буде визначатися потужним впливом фактора гетерогенності.

Раймон Арон гетерогенними визначив такі системи, в яких держави організовані за відмінними принципами та базуються на суперечливих цінностях. На протигагу гетерогенним, гомогенні системи, на його думку, формуються державами однакового типу, які послуговуються подібними концепціями політики [1, 100]. У питанні гетерогенності / гомогенності систем Р. Арон передусім акцентував природу держав та їхньої політики і саме в такому контексті – суспільної природи суб'єктів, що обумовлює їхню поведінку – гетерогенність буде розумітися в цій роботі. Водночас, ми будемо враховувати ширшу інтерпретацію впливу суспільної природи на поведінку суб'єкта та міжнародну систему,

розгорнуту спільними зусиллями трьох теоретичних традицій: Англійської школи теорії міжнародних відносин, конструктивізму та історичної соціології в міжнародних відносинах. На нашу думку, найбільш комплексне та багатовимірне осмислення суспільної природи суб'єкта запропонували все-таки історичні соціологи. Якщо віддавати перевагу історичній, а не теоретичній перспективі, то насамперед варто згадати роботу Беррі Бузана та Річарда Літтла «Міжнародні системи в світовій історії» [2].

Використовуючи методологічні напрацювання історичної соціології в міжнародних відносинах, маємо за мету з'ясувати сутність і вплив фактора гетерогенності на походження, еволюцію та занепад Версальської системи, а також розглянемо можливості застосування отриманих висновків для розуміння світової політики після закінчення холодної війни.

Становлення нового світового порядку після закінчення Першої світової війни відбувалося під впливом двох зовнішньополітичних традицій – реалістичної та ідеалістичної. Поведінка представників першої обумовлювалася національними інтересами та врахуванням балансу сил. Ідеалісти керуються передусім певною системою цінностей та ідеалів. Треба пам'ятати, що інтереси та цінності виступають невід'ємними, пов'язаними між собою складовими будь-якої зовнішньополітичної традиції. Теза про інтереси як ключовий мотив поведінки держав, які сповідують реалполітику, не означає відсутність у політиці цих держав певного комплексу цінностей та ідеалів. Так само схильність до ідеалізму не заперечує вплив на зовнішню політику національних інтересів. Дуалізм інтереси / цінності долається за допомогою системної ієрархічності: один з цих двох обов'язкових компонентів домінує, має значення системоутворюючого, як наслідок, ідеали формують сутність інтересів або останні використовують певний «сервісний» набір ідеалів. Отже, зовнішня політика в одному випадку визначається передусім «вічними» інтересами, а в іншому – «вічними» цінностями.

Водночас зміст як інтересів, так і цінностей залежить від суспільної природи держави, осмисленої у формі домінуючої ідеології, що (із зрозумілих причин) є особливо актуальним для ідеалістичних моделей зовнішньої політики. Як наслідок, у межах двох традицій формуються кілька моделей зовнішньої політики.

З часів Вестфалю модернова європейська політика (надалі експортована в інші регіони світу) формувалася в рамках реалістичної традиції, яку на Паризькій мирній конференції представляли чотири великих держави – Велика Британія, Франція, Італія та Японія. В розвинених демократіях (Велика Британія, Франція) ліберальні цінності встановлювали доволі жорсткі раціональні обмеження для інтерпретації домінуючих національних інтересів. Деяко іншою була ситуація в нерозвинених демократіях, серед яких нас цікавлять ті, що мали ста-

тус великих держав – Німеччина, Італія, Японія. Індустріальне суспільство тут почало формуватися з деяким запізненням і у прискореному форматі, що, серед іншого, пояснюється умовами жорсткої конкуренції на міжнародній арені включно з контекстом колоніальної експансії. Прискорений формат обумовив наявність у суспільстві серйозних структурних перекосів, коли високий рівень технологічного, економічного (а тому і військового) розвитку поєднувався зі слабким громадянським суспільством, незрілими демократичними цінностями та інститутами. Як результат – встановлення тоталітарних режимів і формування націоналістичного варіанта реалполітики, в якому національні інтереси набувають радикальної форми націоналізму та перетворюються на ключову цінність. Можемо констатувати, що в міжвоєнний період реалістична традиція була представлена двома різновидами: ліберально-демократичним і тоталітарно-націоналістичним.

Подібною була й ситуація в ідеалістичній традиції. Американський ідеалізм історично формується на основі цінностей ліберальної демократії. Радянська версія ідеалізму має тоталітарно-комуністичне походження. Характерною складовою ідеалістичної політики є місіонізм – уявлення про те, що держава на міжнародній арені не тільки (а можливо, й не стільки) захищає національні інтереси, скільки, насамперед, реалізує покладену на неї історичну місію. Саме намагання розповсюдити «правильну», досконалу суспільну модель поєднує зовнішню політику Сполучених Штатів (сприяння демократії) та Радянський Союз (світова комуністична революція).

Отже, застосовуючи критерії Р. Арона та характеристики історичних соціологів, Версальська система міжнародних відносин може бути класифікована як гетерогенна: її ключові суб'єкти належали до держав різних типів (мали різне історичне походження та суспільну природу у визначенні історичних соціологів) та, як наслідок, послуговувалися відмінними концепціями (моделями) зовнішньої політики. Загалом маємо чотири моделі в рамках двох традицій: ліберально-демократичну та тоталітарно-націоналістичну реалполітику, ліберально-демократичну та тоталітарно-комуністичну ідеалістичну політику. Важливо зазначити, що вже тоді доволі чітко позначилася сильна кореляція зовнішньополітичних моделей з цивілізацією (цивілізованістю, відповідно до інтерпретації Елвіна Тоффлера) і слабка кореляція з культурою (цивілізаційною належністю в інтерпретації Семюеля Гантінгтона).

Зробивши наголос на типі держави та концепції політики, Р. Арон не приділяє достатньої уваги іншим аспектам гетерогенності (та й міжнародної системи загалом) – нормам, правилам, принципам, структурам, інститутам. Вказані аспекти набули системного осмислення в рамках згаданої вище теоретичної

традиції, пов'язаної з Англійською школою, конструктивізмом та історичною соціологією в міжнародних відносинах. Річ у тім, що відмінна суспільна природа суб'єктів позначається не тільки на внутрішній організації, але й пропонуваними ними принципах, нормах і правилах міждержавних відносин, на основі яких виникають (набувають відносної автономії від суб'єктів) структури та формуються інститути міжнародної системи. Ж. Клемансо шокувала пропозиція В. Вільсона покладатися в питаннях міжнародної безпеки на авторитет світової громадської думки. Реаліст Ж. Клемансо збирався і надалі спиратися на силу, а організуючим принципом нового світового порядку традиційно бачив баланс сил. Ідеаліст В. Вільсон вважав, що саме намагання встановити баланс сил спричиняє війни, тому ініціював кардинально інший організуючий принцип – колективної безпеки. Здавалося б, американський ідеалізм тріумфував – Лігу Націй можна розглядати як інституціоналізацію принципу колективної безпеки. Однак нездатність Ліги Націй ефективно виконувати свою основну функцію (підтримувати мир і безпеку) призвела до того, що у практиці світової політики 1920–30-х рр. знову домінує все той же принцип балансу сил і пов'язана з ним концепція альянсів. Якщо взяти до уваги той факт, що ревізія Версалью, реванш стають основним мотивом дій як тоталітарно-націоналістичного реалізму, так і тоталітарно-комуністичного ідеалізму, а ліберальні демократії розгублено коливалися між реалізмом та ідеалізмом, Версальська система мала небагато шансів на стабільність.

Отже, гетерогенність суспільної природи суб'єктів мала наслідком гетерогенність моделей зовнішньої політики, а та, зі свого боку, обумовила гетерогенність принципів і норм, а зрештою – структури системи. Гетерогенність виступила ключовим (хоча й не єдиним) фактором дестабілізації, кризи та руйнування Версальської системи.

Гетерогенність Версальського порядку прийшла на зміну тривалій гомогенності систем вестфальського типу. Гомогенність Вестфалю не забезпечувала мир, не позбавляла війн, але пропонувала уніфіковані загальновизнані принципи організації міжнародного порядку. В роки холодної війни дві наддержави та консолідовані довкола них табори мали різний суспільний устрій, моделі зовнішньої політики та бачення глобальної перспективи світового порядку: ліберальна VS тоталітарна. Хоча, тотальна конфронтація холодної війни мала ідеологічну природу, обидві конкуруючі перспективи належали до ідеалістичної традиції. Однак відносна стабільність Ялтинської системи, її специфічна гомогенність були обумовлені не формальним нормативно-інституціональним універсалізмом структур, а домовленостями між Вашингтоном і Москвою, вмотивованими значною мірою загрозою тотального знищення.

Після розпаду Ялтинської системи новий світовий порядок сформовано так і не було. Невипадково одна з найгостріших тем дискусій щодо сучасної світової політики – безлад [3] і занепад ліберального порядку [4]. Як і 100 років тому, гетерогенність перетворилася на вирішальний фактор міжнародних відносин. Навіть більше, кількість вимірів гетерогенності, які позначаються на світовій політиці, суттєво зросла. Причина тому – зникнення обмежувального впливу біполярності періоду холодної війни. Наразі маємо різноманіття не тільки суспільної природи суб'єктів і зовнішньополітичних моделей (у контексті як цивілізованості, так і культури), але й характеру сили (жорстка, м'яка, розумна), параметрів потужності (занепад великодержавності та актуалізація держав середньої сили, наприклад), а також уявлень щодо світового порядку (однополярний, багатополярний, безполярний) тощо.

Вкрай важливими є три аспекти теперішнього становища. По-перше, за всієї критики Заходу та ліберального порядку до цього часу не сформульовано раціональної альтернативи. До слова, що стосується Китаю чи Росії, то їхня позиція є скоріше деструктивною: просування ідеї багатополярності та багатосторонності, очевидно, спрямоване проти домінування Заходу, але не містить перспективної альтернативи. Крім того, і Пекін, і Москва на практиці тяжіють до використання засобів реалполітики, мислення в категоріях балансу сил і сфер впливу. По-друге, саме через високий рівень гетерогенності новий порядок напевно чи виникне на основі принципу узгодження норм, правил і принципів. Варто звернутися до теорії гегемоністської стабільності, переосмислити її в напрямі гегемонії певної моделі порядку, а не держави. По-третє, лише ліберальний порядок у разі його адаптації має потенціал перетворитися на фундамент такої гегемоністської стабільності. Для реалізації потенціалу існують важливі передумови: потужні можливості впливу на світову політику (як у жорсткому, так і м'якому форматах); високий рівень інституціоналізації самого Заходу (НАТО, ЄС); характер нормативних та інституціональних засад теперішніх міжнародних відносин, який сформувався під впливом ліберальної традиції і який потребує не стільки кардинальних змін, скільки ефективних механізмів застосування. Але для цього Захід повинен зробити ліберальні цінності дійсним системоутворюючим фактором своєї поведінки, зберегти єдність і подолати розгубленість, яка мотивує та надихає деструктивні сили світової політики [6].

Abstract

Heterogeneity is one of the basic features of the Versailles system of international relations, which distinguishes it from relatively homogeneous systems of the Westphalian type. The heterogeneity of the social nature of the subjects was due to the difference in the models of foreign policy, which, in turn, resulted in the heterogeneity of principles and norms, and in the end – the structure of the system. On the whole, then international politics was represented by four models in two traditions: liberal-democratic and totalitarian-nationalist realpolitik, liberal-democratic and totalitarian-communist idealistic politics. Heterogeneity was a key factor in the destabilization, crisis and destruction of the Versailles system. Heterogeneity has become a decisive factor for post-bipolar international relations, and the number of heterogeneity measurements has increased significantly.

Key words: *heterogeneity, homogeneity, historical sociology, realpolitik, idealistic politics, liberal world order.*

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Aron R. *Peace and War: A Theory of International Relations*. London and New York: Routledge, 2003. 820 p.
2. Buzan B., Little R. *International Systems in World History: Remaking the Study of International Relations*. New York: Oxford University Press, 2000. 472 p.
3. Haass R. *A World in Disarray: American Foreign Policy and the Crisis of the Old Order*. New York: Penguin Books, 2017. 352 p.
4. Ikenberry J. The end of liberal international order? *International Affairs*. 2018. Vol. 94. № 1. P. 7–23.
5. Lloyd George D. *The Truth about the Peace Treaties*. Vol. 1. L.: Victor Gollancz Ltd, 1938. 752 p.
6. Temirov Y. The West's confusion: origins and implications. *Social Space. Scientific Journal*. 2018. 1 (15). URL: <http://socialspacejournal.eu/15%20numer/The%20West's%20confusion%20origins%20and%20implications%20-%20Yuriy%20Temirov.pdf>